

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Márton Miklós

Az észlelési tartalom konceptualista értelmezése

Doktori értekezés tézisei

Budapest, 2009

1. Témaválasztás és célkitűzések

Doktori értekezésemben az észlelési tartalom úgynevezett konceptualista értelmezését való elméletet igyekszem kifejteni és megvédeni a lehetséges ellenérvektől. A konceptualista értelmezés lényege szerint azt állítja, hogy az észlelési tartalom a nyelvi reprezentációk és a kognitív állapotok tartalmához hasonlóan fogalmi természetű. E tézist tagadja az észlelési tartalom úgynevezett nonkonceptualista értelmezése, amely szerint tehát az észlelési állapotok reprezentációs tartalma nem-fogalmi természetű.

Az észlelési tartalom konceptualista és nonkonceptualista értelmezése közti vita az utóbbi nagyjából huszonöt év egyik legjelentősebb vitája a kortárs analitikus filozófián belül. A kérdés ugyanis egyrészt azért nagyon jelentős, mert az elme és a világ, konkrétan a fogalmi gondolkodás és az ettől a fogalmiságtól független természet viszonyának megértése szempontjából döntő jelentőségű mit gondolunk a köztük kapcsolatot teremtő érzéki tapasztalat szerepéről. Másrészt éppen ezért a kérdésben ilyen vagy olyan módon való állásfoglalásnak a filozófiai észleléselméletek, vagy a szűk értelemben vett elmefilozófia területén messze túlnyúló következményei vannak. Jelentősége és aktualitása ellenére azonban a téma monografikus feldolgozására a nemzetközi szakirodalomban – legalábbis tudomásom szerint – még nem került sor, a magyar nyelvű szakirodalomban pedig még a téma tárgyalásával is csak elvétve találkozhatunk. Disszertációm fő célkitűzése éppen egy ilyesfajta tematikus monográfia megteremtése, amely ugyanakkor vállaltan a konceptualista álláspont mellett kötelezi el magát. E célkitűzés alól csak az értekezés Függeléke jelent kivételt, ahol nem annyira a tematikus feldolgozáson van a hangsúly, hanem inkább annak bemutatásán, hogy a téma milyen szerepet töltött be a filozófiatörténet egy konkrét periódusában, jelesül a klasszikus német filozófiában, és azon belül is Hegel és Kant ismeretelméletében.

2. Módszerek

A fenti, döntően tematikus célkitűzésnek megfelelően az értekezés módszere alapvetően analitikus és nem történeti vagy szerző-központú. Ez azt jelenti, hogy az észlelési tartalom konceptualista és nonkonceptualista értelmezése közti vita bemutatása és a konceptualista értelmezés védelme során főként arra törekedtem, hogy az értekezés központi fogalmait tisztázzam, az álláspontokat világosan meghatározzam és elkülönítsem egymástól, és mindenekelőtt a konceptualizmus melletti és elleni érveket a tölem telhető legnagyobb pontossággal vázoljam föl. Céлом mindezzel az volt, hogy egy olyan egységes értelmezési keretet teremtsék, amelyben egyértelműen megállapíthatók a vitatott állítások, a lehetséges pozíciók és az alátámasztásukra szolgáló érvek ereje. Ilyen egységes értelmezési keret ugyanis fájóan hiányzik

a téma szakirodalmából. Jól tudom persze, hogy az ilyesfajta tisztázás és pontosítás követelményének érvényesítése az értekezés során időnként a kifejtés gördülékenységének rovására megy. Sajnos ezt az árat az értekezés mindenképpen megfizeti, mindazonáltal képességeimhez mérten igyekeztem viszonylag könnyen fogyasztható szöveget létrehozni.

Az imént bemutatott módszertani elvek nem tették lehetővé, hogy a téma szempontjából fontos szerzők sajátos filozófiai álláspontját részletesen ismertessem. Ez persze nem jelenti azt, hogy kutatásaim ne köszönhetnének rengeteget e szerzőknek. Az észlelési tartalom konceptualista értelmezésének és a mellette fölhozható érveknek a kifejtése során például nagyban támaszkodom az utóbbi idők két legjelentősebb konceptualista munkájára, John McDowell *Mind and World* (1994) című művére és Bill Brewer *Perception and Reason* (1999) című könyvére, illetve mindkettejük esetében arra a számtalan tanulmányra, amelyben e munkák megjelenése után álláspontjukat a kritikákkal szemben védelmezni igyekeztek. A fő különbség e két munka és a jelen disszertáció közt, hogy mind McDowell, mind Brewer számára a konceptualista észleléselemélet csupán egy – habár rendkívül fontos – eleme egy nagyobb szabású filozófiai projektnek, számomra azonban ez a központi téma. Ennek egyik következménye, hogy a nagyobb, átfogó projektek jelenléte miatt voltaképpen egyik említett szerző sem foglalkozik túl sokat a nonkonceptualista értelmezéssel, a két értelmezés közti vita természetével illetve azzal a kérdéssel, hogy mitől is lesz egy reprezentációs tartalom fogalmi természetű. Ezzel szemben én igyekszem szisztematikus módon számot adni a nonkonceptualista érvekről és elméletekről, valamint a fogalmi és nem-fogalmi természetű tartalmak mibenlétéről is.

A disszertáció Függelékében szereplő filozófiatörténeti fejtegetések természetesen egészen másfajta metodológiát követeltek meg. Itt nem annyira az érvek rekonstrukciója és értékelése volt a célom – habár a fogalmak és álláspontok egyértelmű tisztázását itt is fontosnak tartottam –, hanem annak szövegszerű és koherens alátámasztása, hogy az általam vizsgált két szerző (Kant és Hegel) egyes gondolatai súrlódásmentesen beilleszthetőek a korábban bemutatott konceptualista és nonkonceptualista elméletek fogalmi keretei közé. E történeti résszel kapcsolatban fontosnak tartom leszögezni ugyanakkor, hogy az itt található elemzések sem kívánnak átfogó filozófiatörténeti - filológiai igényrel fellépni, hiszen mindössze abból a szempontból igyekszem e két klasszikus szerző gondolkodását szemügyre venni, hogy a kortárs vitákban kikristályosodott fogalmi megkülönböztetések és álláspontok milyen mértékben „olvashatók bele” műveikbe.

3. Tézisek

1. *A vita értelmezése az alanyközpontú állapot-koncepció szerint.*

A disszertáció 1. fejezetében igyekszem tisztázni, álláspontom szerint voltaképpen miről szól az észlelési tartalom konceptualista és nonkonceptualista értelmezése közti vita. Amellett foglalom állást, hogy a vita fő kérdése az, vajon ugyanazon képességek jelenlétét, melyeket a fogalminak tekintett kognitív folyamatok esetében szokás szerint az alannak tulajdonítunk, feltételezhetjük-e az észlelés esetében is. Értelmezésem szerint tehát voltaképpen a fogalmi vagy nem-fogalmi jelleg nem önmagában az észlelési tartalom tulajdonsága, hanem csak azon keresztül jellemzi azt, hogy az alannak milyen képességeket tulajdoníthatunk. Vagyis az értekezésben mellett érvelek, hogy a vita az alany kognitív és perceptív képességeinek viszonyáról, és nem arról szól, hogy milyen propozícióelmélet alapján írjuk le a kognitív és az észlelési tartalmakat. Más szóval az észlelési tartalom fogalmi- vagy nem-fogalmi természetének kritériuma az, hogy vajon ahhoz, hogy az alany észlelési tartalommal rendelkezék, szükség van-e arra, hogy észlelési állapota során a tartalom helyes jellemezéséhez szükséges fogalmakkal rendelkezék, és alkalmazza azokat, vagy sem. Végeredményben tehát az alany észlelési állapota az, ami alapján fogalminak vagy nem-fogalminak minősítünk egy észlelési tartalmat, nem pedig közvetlenül a tartalmat jellemezzük e minőségekkel. Az értekezésben tehát az állapot-koncepció mellett, és a tartalom-koncepció ellenében foglalom állást.

2. *Az inferenciális potenciál mint a fogalmi tartalmak ismertetőjegye.*

Az értekezés 2. fejezetben azt a kérdést vizsgálom meg, hogy voltaképpen milyen jegyek alapján beszélhetünk egy alany reprezentációja kapcsán fogalmi természetű – és persze ebből fakadóan nem-fogalmi természetű – tartalomról. Milyen jellegzetessége tesz egy intencionális tartalmat fogalmi természetűvé, és ez az alany mely képességeivel függ össze? E kérdésekre úgy válaszolok, hogy a fogalmi tartalmat az inferenciális szerepek által strukturált tartalommal azonosítom, és ebből fakadóan mellett érvelek, hogy valaki akkor rendelkezik egy bizonyos fogalmi tartalommal, ha képes azt következtetésekben szerepeltetni. A fogalmi tartalmakat az inferenciális potenciállal rendelkező tartalmakkal azonosítom tehát. E koncepcióból kiindulva megkérdőjelezem az úgynevezett Prioritási Tézis érvényességét, vagyis azt az állítást, hogy konceptuális tartalommal csak kialakult nyelvi képességekkel bíró alanyok rendelkezhetnek. Az inferenciális képességek ugyanis nem kötődnek evidens módon a nyelvi képességekhez – a konkrét viszony feltárása viszont inkább empirikus, mint konceptuális kérdés. Ennek az állásfoglalásnak az a jelentősége, hogy az állati és csecsemőkori észlelésből vett meg-

fontolások nem lesznek szükségképpen relevánsak a konceptualista – nonkonceptualista vita szempontjából.

3. A nonkonceptualista elméletek két fő motivációra támaszkodnak.

Tézisem szerint a kortárs nonkonceptualista elméletek két fő motivációból táplálkoznak. Az egyik ezek közül abból a reményből származik, hogy egy ilyen nem-fogalmi természetű tapasztalati reprezentációs szint elismerése alkalmas lehet a fogalmi természetű reprezentációk eredetének és tartalmi megalapozásának magyarázatára. A nem-fogalmi természetű észlelési tartalmak segítségével ugyanis körbenforgás nélkül adhatunk empirista szellemű magyarázatot a fogalmak elsajátítására és tartalmának megalapozására. Az ilyen magyarázat igénye ráadásul jónéhány nonkonceptualista szerzőnél valamiféle, az intencionális tartalommal szemben általános naturalizálási programba illeszkedik. Az észlelés nem-fogalmi tartalma lehetőségének elismerése melletti másik fő motiváció fenomenológiai jellegű, és azokra a megfigyelésekre támaszkodik, melyek szerint érzéki tapasztalatunk fenomenológiája olyan jellegzetességeket tár föl, amelyek számos nonkonceptualista filozófus szerint összeegyeztethetetlenek sok mindezzel, amit a fogalmi természetű reprezentációkról tudunk. Ennek kimutatása érdekében az észlelés nem-fogalmi tartalmának hívei számos érvet terjesztettek elő, melyek mindegyike az érzéki tapasztalat egy bizonyos jellegzetességét igyekszik szembeállítani a fogalmi tartalmak hagyományos ismertetőjelei valamelyikével.

4. A nonkonceptualista érvek és elméletek nem nyújtanak meggyőző bizonyítékokat az észlelési tartalom nem-fogalmi természetének lehetőségére mellett.

Az értekezés 3. fejezetben szisztematikusan áttekintem az ismert és kevésbé ismert nonkonceptualista érveket, és néhány nonkonceptualista elméletet. Az ilyen érvek alapvetően az előző pontban másodikként említett motivációból táplálkoznak, vagyis az érzéki tapasztalat fenomenológiájából merítik premisszáikat. Az érvek bemutatása és értékelése során amellet érvek, hogy ezek egyike sem konkluzív, azaz nem sikerül igazolniuk, hogy feltételeznünk kéne egy nem-fogalmi természetű észlelési tartalom jelenlétét. Igyekszem kimutatni, hogy a nonkonceptualista érvek alapvetően két hibában szenvednek: vagy csak annyit bizonyítanak, hogy az észlelési tartalom más jellegzetességekkel bír, mint a vélekedési tartalmak – amit a konceptualista sem tagad –, vagy érvelésük kizárólag az általános, deskriptív fogalmi tartalmak ellen irányul, és megfelelnek a kontextus-érzékeny demonstratív fogalmakról. Ezzel párhuzamosan a bemutatandó nonkonceptualista elméletek esetében vagy az a helyzet, hogy az állítólagos nem-fogalmi természetű észlelési tartalomról kétségbevonható, hogy valóban reprezentációs tartalom, vagy pedig valójában fogalmi természetű tartalommal van dolgunk.

A nonkonceptualista elméletek ismertetése után röviden érintem az úgynevezett Autonómia Tézis kérdését, vagyis a nonkonceptualista elméleteken belüli azon vitát, hogy tulajdoníthatunk-e úgy egy alanyak nem-fogalmi észlelési tartalmát, hogy ezzel egyidejűleg semmiféle fogalmi tartalmat nem tulajdonítunk neki. Tárgyalásom a Tézissel kapcsolatban inkább csak az idevágó vita bemutatására szorítkozik, habár emellett foglalkozom állást, hogy az Autonómia Tézis elfogadása szükséges ahhoz, hogy a nonkonceptualista elméletek eleget tegyenek a fogalmi tartalmak eredetének magyarázatára irányuló motivációknak.

5. Az észlelési tartalom konceptualista értelmezése melletti legfontosabb érv, az észlelési tartalom igazolási - indokadási szerepéből vett érv, amely konkluzív.

A konceptualizmus melletti érvelés központi részét az értekezés 4. fejezete tartalmazza. Ebben a fejezetben ismertetem az észlelési tartalom igazolási - indokadási szerepéből vett érvet, amely szerint észlelésünk képes igazolni és indokul szolgálni vélekedéseink számára, ami csak úgy lehetséges, ha észlelési tartalmaink fogalmi természetűek. A kifejtés során kitérek majd az érv premisszái melletti elköteleződés motivációra, arra hogy miért kell az észlelésnek egyfajta normatív - racionális episztemikus szerepet tulajdonítanunk, és ezt a szerepet miért az indokadás kell hogy betöltse. E paraméterek alapján – rendelkezik-e az észlelési tartalom racionális episztemikus szereppel, illetve ilyen szerepet csak fogalmi tartalmak tölthetnek-e be – három csoportba sorolom az észlelési és a vélekedési tartalmak viszonyát tárgyaló elméleteket. Így megkülönböztetem egymástól a konceptualizmus, a nonkonceptualizmus és az empirikus vélekedésekkel kapcsolatos koherentizmus álláspontját. Az észlelési tartalom igazolási - indokadási szerepéből vett érv premisszái mellett továbbá újabb, transzcendentális érveket terjesztek elő, melyek azt hivatottak bizonyítani, hogy sem az észlelési állapotoknak, sem a vélekedéseknek nem tulajdoníthatunk valódi intencionális tartalmat, ha nem tételezzük föl, hogy köztük igazolási - indokadási viszony áll fenn.

6. Az észlelési tartalom igazolási – indokadási szerepéből vett érv premisszáival szembeni nonkonceptualista megfontolások nem nyújtanak elegendő érvet a premisszák elvetésére.

Az értekezés 5. és 6. fejezetében áttekintem az észlelési tartalom igazolási - indokadási szerepéből vett érvvel szembeni lehetséges (és valóságos) nonkonceptualista védekezési stratégiákat és a rájuk adható konceptualista válaszokat. E stratégiák egyrészt kétségbe vonhatják, hogy ilyesfajta igazolási - indokadási viszony állna fenn az észlelési és a vélekedési tartalmak közt, és ehelyett inkább valamiféle absztrakciós, konceptualizációs folyamatot részesíthetnek előnyben. Az ilyesfajta nonkonceptualista elképzelések általában szorosan kötődnek az intencionális tartalom valamilyen naturalista elméletéhez, hiszen az észlelési tartalom számukra

nem a vélekedési tartalmakkal fennálló racionális, indokadási viszonyból származik, hanem sokkal inkább valamiféle naturalista terminusok segítségével meghatározott információs tartalomnak tekinthető. Éppen ezért az értekezésben röviden áttekintem az intencionalitás naturalizálásának fontosabb kísérleteit, és azok problémáit. Ennek kapcsán amellet érvelek, hogy egyrészt e problémák oly számosak, hogy nem biztos, hogy kifizetődő döntés pusztán a nonkonceptualista álláspont kedvéért vállalni ezt az árat. Másrészt pedig több konceptualista szerzővel egyetértésben azt az állítást igyekszem védelmembe venni, hogy e kísérletek nehézségei azt mutatják, hogy a naturalista terminusokban meghatározott információs tartalmak legfeljebb valamiféle szubperszonális reprezentációs tartalmak lesznek, és mint ilyenek nem tekinthetők valódi észlelési tartalmaknak. A másik nonkonceptualista stratégia az észlelési tartalom igazolási - indokadási szerepéből vett érv azon premisszáját támadja, mely szerint racionális igazolási viszony csak fogalmi természetű tartalmak közt lehetséges. E stratégia elfogadja tehát, hogy igazolási - indokadási viszony áll fönn az észlelés és a vélekedések közt, de úgy véli ilyen viszony nem-fogalmi tartalmak közt is lehetséges. Emellet egyrészt valamiféle externalista igazoláselmélet, másrészt egyfajta kétlépcsős igazolás - indokadás koncepciójának segítségével lehet érvelni. Ezek értékelése során igyekszem kimutatni, hogy az externalista igazoláselméletek segítségül hívása nem segít a nonkonceptualista értelmezőnek, ugyanis ezek az elméletek nem képesek az észlelés sajátos indokadó szerepét megragadni. Szintúgy nem érhetünk el sok sikert a kétlépcsős igazolási modell alkalmazásával sem, mivel ez egyrészt implauzibilis eredményekhez vezet, másrészt ismételten ellentétben áll az észlelés igazoló - indokadó szerepéről vallott intuitív meggyőződéseinkkel.

7. Az észlelési tartalomban mindig jelen van valamiféle demonstratív azonosításon alapuló elem, amelynek ahhoz hogy fogalmi tartalommal rendelkező elemnek tekinthessük, eleget kell tennie valamilyen újraazonosítási vagy nyomonkövetési követelménynek.

Az értekezés 7. fejezetében azt fogom megvizsgálni, hogy milyen feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy az észlelési tartalmakban szükségképpen jelenlévő demonstratív elemet fogalmi természetűnek tekinthessük. Azért van jelen minden észlelési tartalomban szükségképpen ilyen elem, mert máskülönben az észlelési tartalom nem lenne képes az észlelt egyedi tényállást annak egyediségében megragadni. Pusztán a demonstratív azonosítás definíciójánál fogva azonban még nem eredményez fogalmi természetű hozzájárulást a tartalomhoz, hiszen ekkor – lévén minden észlelési tartalom tartalmaz demonstratív elemet – a nem-fogalmi természetű észlelési tartalmakról szóló vita eleve eldöntöttnek volna tekinthető. Az értekezésben azt állítom tehát, hogy a demonstratív azonosításnak további feltételeknek kell megfelelnie

ahhoz, hogy fogalmi természetű tartalmat eredményezőnek tekinthessük. A fejezet során megvizsgálom az e feltételekre a szakirodalomban előforduló javaslatokat – elsősorban az újraazonosítási és a nyomonkövetési követelményt –, és azt, hogy vajon minden demonstratív azonosítást tartalmazó észlelési aktus eleget tesz-e ezeknek, hiszen ezen múlik végső soron, hogy lehetséges-e nem-fogalmi észlelési tartalom.

8. Robert Brandom fenomenalista - inferencialista modellje fölhasználható az észlelési tartalom konceptualista értelmezője számára a fogalmi tartalmak eredetének magyarázatához.

Az értekezés utolsó, 8. fejezetében a fogalmi tartalmak eredetének, azok elsajátításának problémáját vizsgálom meg. Mint már a 3. tézisben említettem, a nonkonceptualista értelmezés melletti legerősebb motivációnak éppen azt tartom, hogy egy nem-fogalmi természetű észlelési tartalom feltételezése lehetőséget ad arra, hogy elegáns és – ami még fontosabb – nem körkörös empirikus magyarázatot adjunk fogalmaink eredetéről. Bár a kihívás fontosságát elismerem, e fejezetben mégis amellet kívánok érvelni, hogy e lehetőség a konceptualista számára is nyitva áll. Egyrészt ugyanis a probléma hangsúlyozásakor általában megfélekednek a demonstratív észlelési fogalmakról, melyekre alapozva érthetővé válik az általános fogalmak elsajátításának folyamata is. Álláspontom szerint azonban a konceptualista értelmezőnek nem elég a demonstratív fogalmi tartalmakra hivatkozni, hanem valamiféle általános magyarázattal is kell szolgálnia, a fogalmi tartalmak szemantikai megalapozása és a fogalmi képességek elsajátítása kérdésében. Ennek érdekében először John McDowellnek a „második természet” fogalmára alapozott magyarázatát vizsgálom meg – és vetem el, mint túlságosan elnagyolt, alapvetően inkább terapeutikus célokat szolgáló magyarázatot. A fogalmi tartalmak eredetét firtató általános kérdést véleményem szerint ugyanakkor megválaszolhatjuk Robert Brandom több helyen is kifejtett fenomenalista - inferencialista modellje alapján – melynek rövid összefoglalását, és problémánkra való alkalmazásának mikéntjét igyekszem e fejezetben kifejteni.

9. Hegel ismeretelméletének bizonyos aspektusai tekinthetőek egy mai értelemben vett konceptualista elméletnek, míg Kant szemlélet-fogalma jónéhány kérdésben inkább a nonkonceptualista elméletekkel áll szoros rokonságban.

Az értekezés végén található Függelék a témával kapcsolatos filozófiatörténeti jellegű kutatásaim eredményeit hivatott bemutatni. Célkitűzésem itt annak kimutatása, hogy Hegel filozófiájának bizonyos aspektusai tekinthetők egy a mai értelemben vett konceptualista, tehát a nem-fogalmi tartalom lehetőségét elvető álláspont védelmének, melyet Hegel jórészt Kanttal szemben fejtett ki – főként a *Szellem Fenomenológiájának* első fejezetében. Ebből következő-

en igyekszem amellet érvelni, hogy Hegelével szemben Kant ismeretelméletének jónéhány vonása rokonítja azt a mai nonkonceptualista, tehát a nem-fogalmi tartalom lehetőségében hívó elméletekkel, szemben az általános felfogással, mely a tapasztalat kanti elemzését inkább konceptualistának tekinti.